

Otto Adler¹

„În lagăr furtul de pâine era cea mai mare crimă”

Mă numesc Adler Otto și sunt născut la Cluj în ziua de 4 mai 1929. De etnie sunt evreu, de religie, evident, mozaică. Tatăl meu a fost Adler Mihail, iar pe vremea când m-am născut avea camioane și făcea transporturi cu ele, iar mama, Serena, născută Fell, era casnică. Am parcurs, până la vârsta de 15 ani și câteva zile, viața la Cluj. Am urmat școala elementară, cum era atunci, de patru clase, după care am dat examenul de admitere la Liceul „Gheorghe Barițiu” — care era la ora aceea cel mai bun liceu din județul Cluj — unde am reușit și am făcut clasa întâi de liceu, echivalentă astăzi cu clasa a V-a. Când trebuia să încep clasa a doua, a venit Dictatul de la Viena și în mod automat am fost excluși din toate școlile din Ungaria, nu numai din Transilvania. În luna octombrie a aceluiași an, 1940, s-a înființat, cu ajutorul Comunității evreiești de acolo, un liceu evreiesc, unde am urmat clasele a doua până la a cincea inclusiv. A fost un liceu absolut extraordinar, iar această calitate s-a datorat faptului că profesorii din

¹ **Otto Adler**, intervivat de **Adrian Onică** la **București** în **18 ianuarie 2003**, s-a născut în 1929 și a urmat primele clase elementare în Cluj, de unde, la 1 mai 1944, a fost deportat împreună cu familia la Auschwitz, mai precis în lagărul de la Birkenau. Viața în lagăr a fost foarte dură, însă a avut norocul că a fost tot timpul împreună cu tatăl său. Au fost eliberați din lagăr un an mai târziu de armata americană, ocazie cu care l-a cunoscut pe generalul, pe atunci, Dwight Eisenhower, viitorul președinte al SUA, cu care a schimbat câteva cuvinte. A revenit în țară împreună cu tatăl său, însă fără mama sa, care a murit în lagăr. Otto Adler și-a continuat studiile și în 1954 a absolvit Institutul Politehnic din București, devenind inginer. S-a încadrat ca și cadru didactic la Institutul Politehnic, iar din 1961 la Institutul de Cercetări (având în paralel două servicii), de unde s-a pensionat în 1992. S-a ocupat de energetică și protecția mediului, domeniu în care a publicat sute de lucrări de specialitate. S-a căsătorit în 1952 și are doi copii. Este poliglot. A fost expert O.N.U. în probleme de energie și protecția mediului, ocazie cu care a călătorit foarte mult în Occident. A fost președintele Asociației Evreilor din România, Victime ale Holocaustului, unde de altfel a fost realizat și interviul. În prezent, datorită vârstei, s-a retras din funcție și își petrece timpul lucrând la o carte intitulată *Memoriile unui bătrân după ce a împlinit 80 de ani* (n.a.).

liceu erau în covârșitoarea lor majoritate profesori universitari, dați afară din universitățile unde lucrau, din cauză că erau evrei. Prin concurs s-au ocupat toate posturile, colectându-se din tot teritoriul Ungariei persoanele cele mai competente, astfel că am avut un corp profesoral absolut excepțional. Nu știu dacă erau zece la sută fără doctorate, dar marea lor majoritate erau cel puțin conferențieri, dacă nu chiar profesori. Acest fapt a dat un impuls extraordinar școlii și a permis formarea unei culturi generale deosebit de temeinice. Din păcate, numai până în clasa a V-a. Clasa a V-a s-a terminat mai devreme datorită legislațiilor rasiale și înființării ghetourilor, iar în ziua de 1 mai 1944 am fost introduși în ghetoul de la Cluj.

Ghetoul de la Cluj era fosta fabrică de cărămizi care, ca orice fabrică de cărămizi, are niște uscătoare de cărămidă, care sunt un fel de hambare, fără pereți laterali, ca să circule aerul și să se răcească mai bine; au însă un acoperiș. În acest ghetou am stat câteva săptămâni, după care, spre sfârșitul lunii mai, am fost încărcăți în vagoane și duși — spuneau ei atunci — într-un loc de colectare a evreilor din Ungaria, undeva dincolo de Dunăre, căci au împărțit țara în „dincoace” și „dincolo” de Dunăre.

În realitate, am ajuns la ceea ce astăzi e denumit Auschwitz : dar de fapt nu am ajuns la Auschwitz, ci am ajuns la Auschwitz II, care era, după denumirea oficială, lagărul de la Birkenau. Am ajuns acolo în ultimele zile ale lunii mai, cam în a treia decadă a lunii mai.

Vreau să revin acum puțin, după ce v-am spus aceasta primă parte a vieții mele, la ce era pe vremea aceea Clujul, inclusiv o problemă de istorie interesantă.

Clujul era un oraș de circa 80.000 de locuitori, în care locuiau aproape 20.000 de evrei. Eu eram dintr-o familie nu foarte evlavioasă, dar una care, în general, respecta toate canoanele de bază ale religiei: se mânca în casă numai mâncare rituală, se respectau toate sărbătorile religioase, exceptând prescripțiile referitoare la Sâmbătă, pentru că tatăl meu, având camioane — clientul nu venea când voia el, ci venea când venea — și atunci mai mergea Sâmbăta și conducea mașina.

De liceu v-am pomenit și vreau să vă spun că atmosfera era foarte fierbinte chiar și înainte de cedarea Transilvaniei, deja se simțea o atmosferă puternic antisemită. În clasa întâi de liceu, la „Gheorghe Barițiu”, unde aveam de mers cam doi kilometri jumătate — trei kilometri, de acasă până la școală, eram deseori bătut, fiind evreu, acesta era motivul bineînțeles. În liceu însă, nu s-a resimțit această

atmosferă, căci aveam niște colegi cu care m-am înțeles foarte bine și era o atmosferă foarte plăcută. Era un liceu excelent.

Dictatul de la Viena... și aceasta este povestea istorică pe care vreau să v-o spun, căci e foarte interesantă... A avut loc o manifestație la Cluj împotriva Dictatului de la Viena. Această manifestație, de-a lungul istoriei vieții mele, a cunoscut diverse forme (*sub care a fost relatată* — n.n.), ca să vedeți ce importanță are totuși istoria orală. Prima formă a fost aceea că nu a existat. Deci, atunci când a început comunismul în România, nu s-a vorbit despre această manifestație. A doua formă a fost când a început să se vorbească despre această manifestație și s-a arătat că această manifestație, care a reprezentat punctul de vedere al populației din orașul Cluj, în care au avut o greutate substanțială în special comuniștii, s-a desfășurat pe un traseu oarecare. Varianta următoare: când a început să zicem perioada comunismului național, manifestația a avut un caracter naționalist, condusă de comuniști, organizată de Partidul Comunist din Cluj, de sucursala Partidului Comunist din Cluj, cu o exclusivitate de participare muncitorească și țărănească, așa cum scria în canoanele partidului.

Acum să vă spun eu cum a fost această manifestație în realitate, dar în primul rând să vă spun sursele. Aveam în clasă doi colegi, Mircea Tătaru și Sandu Bologa. Cred că mai trăiesc, amândoi au fost profesori universitari și au făcut Facultatea de Medicină. Ultima oară când am auzit de ei a fost acum 20-30 de ani, dar sper să mai trăiască, deoarece sunt de-o seamă cu mine, am fost colegi de clasă. Mircea Tătaru era fiul lui Coriolan Tătaru, profesor universitar la Facultatea de Medicină, dacă nu mă înșel, de boli de piele, rezidentul regal al ținutului Someș. Nu intru în amănunte, ce însemna rezidența regală, era o idee carlistă, a Regelui Carol al II-lea, în care era o împărțire administrativă, dar nu are niciun fel de importanță din unghiul pe care vreau să-l discut. Deci, acesta era tatăl lui Mircea. Tatăl lui Sandu era parcă pe la Fiziologie, la Facultatea de Medicină și era un medic foarte cunoscut în oraș, o mare somitate. Și sunt primii oameni pe care i-am văzut la manifestație... Vreau să vă spun că manifestația începea de la gară și mergea către Centru, către Piața Unirii, spre statuie. Noi locuiam pe strada Horia 48, care era cam la o treime din drumul acesta de la gară până în Piața Unirii, la etajul întâi al unui mic bloc. Eu am ieșit pe terasa acestui bloc să văd cum e manifestația. Aveam o vârstă destul de fragedă, de unsprezece ani, dar totuși nu-mi dădeam seama decât că sunt foarte mulți oameni, auzeam că spun lozinci, și că

în fruntea acestora i-am văzut pe cei doi colegi ai mei, alături de tații lor. Iar Partidul Comunist număra atunci la Cluj cel puțin zece membri și cel mult treizeci... aceasta este istoria scrisă. V-am povestit acest mic amănunt pentru că, sub raport istoric, mie mi se pare o chestiune deosebit de interesantă.

(Ați luat parte la acea manifestație?) Nu. În general, principiul era ca evreii să nu se bage în nicio treabă, că și-așa mâncau ei destulă bătaie. Cel mult, când i-am văzut pe colegii mei, le-am făcut cu mâna din terasă, mi-au făcut și ei... și m-am uitat până s-a terminat coloana. Erau într-adevăr mulți țărani, dar în special studenți, cadre didactice... intelectualitatea românească din oraș.

...Am ajuns la Auschwitz, la Birkenau. Nu pot să vă spun exact cum era la Birkenau.

(Cum ați fost transportat?) Am fost transportați în vagoane de marfă, circa 40-50 de oameni într-un vagon, vagoane sigilate, închise, fără mâncare, fără apă, fără nimic... Drumul a durat, n-aș putea să vă spun cât, cred că vreo două-trei zile. Nu murise însă încă nimeni în transportul acesta, după aceea transporturile următoare, cam jumătate mureau pe drum. Dar aici, cel puțin în vagonul nostru nu au murit, nu știu cum a fost în alte vagoane. Ne-au dat jos, de fapt tot trenul a intrat înăuntru, într-o curte care avea o poartă, pe care ulterior am văzut ce scria: „Arbeit macht frei”, adică „Munca te face liber”. Era o linie ferată și se putea coborî numai pe partea dreaptă, în sensul direcției de mișcare și era un fel de culoar foarte larg, de ordinul a 30-40 de metri, dar mic mi se părea și mai larg, vorbesc de partea în care am coborât și vedeam niște sârmă ghimpată în dreapta. Și veneau niște oameni, îmbrăcați în haine civile, cu niște însemne bizare pe piept, niște triunghiuri roșii, cu galben, cu verde, de toate felurile, de la care am aflat o primă indicație. Când m-au văzut pe mine mai tânăr, mi-au spus în germană: „Nu ai mai mult de 17 ani?”. Eu aveam numai cincisprezece ani, dar raționamentul meu a fost foarte simplu, că ăștia știu mai bine ce-i aici, așa că eu trebuie să spun ce mi-au spus ei. Ne-au încolonat separat, bărbații pe dreapta, femeile pe stânga... *(Oamenii care v-au vorbit erau tot dintre cei deținuți?)* Da, tot deținuți erau, evident, erau cu arme, cu bâte, cu câini cu... sigur că da! Erau tot deținuți, dar nu în haine vărgate, cum am căpătat noi după aceea. ăștia erau îmbrăcați... era celebrul Canada Comando care descărca vagoanele și transfera în magazinele lagărului hainele care, normal, erau ulterior distribuite populației; dacă erau bijuterii și alte valori, le luau. Deci,

ăștia erau din echipa de muncă, ce făcea partea de muncă la această descărcare. Femeile au trecut pe partea stângă a trenului, iar noi am luat-o pe partea dreaptă. Am ajuns în fața unui ofițer cu uniformă de căpitan SS și alături de el era un subofițer, nu-mi mai aduc aminte ce grad avea, iar dintre noi, un transportat care vorbea limba maghiară, bineînțeles și limba germană, care servea ca interpret. Ulterior am aflat că domnul căpitan era celebrul doctor Mengele. Când mi-a venit mie rândul, nu m-a întrebat decât câți ani am și am spus 17. Eram foarte dezvoltat, ca înălțime, eram cam cum sunt și acum, că n-am mai crescut de-atunci, probabil tot din cauza lagărului, și eram și ca greutate destul de respectabil, și m-a trimis la dreapta. După mine a urmat tatăl meu, care era un om foarte puternic. Feciorul meu seamănă, ca măsură, exact cu tata. L-a întrebat câți ani are, iar tata a spus că are 44 ani. Părul alb nu i-a plăcut și-atunci l-a întrebat ce meserie are, iar tatei nu știu ce i-a venit, că în loc să spună sudor a spus mecanic. În realitate tata era chiar un mecanic foarte bun. Și atunci l-a trimis și pe el la dreapta, astfel că am fost tot timpul împreună cu tata.

Nu mai țin minte cum am făcut baia, cum ne-au dezbrăcat, cum ne-au dat hainele vărgate... Sigur, astea sunt foarte contorsionate în capul meu, dar știu că ne-au băgat într-o baracă extrem de lungă, iar în mijlocul barăcii era un fel de sobă care într-o parte se și încălzea, iar fumul urma să treacă prin lungimea sobei ca să încălzească toată baraca aia. Era nevoie de încălzire chiar și atunci, că erau zile reci în Silezia, în mai era răcoare bine. Dar atunci nu era foc. Erau și niște paturi cu mai multe etaje care începeau dintr-o parte și mergeau pe toată lungimea unui singur prici, cu etajele respective. Vă dați seama ce înghesuială era, că atunci când trebuia să ne întoarcem noaptea, tot rândul trebuia să se întoarcă, nu putea să se întoarcă numai unul, toți trebuia să ne întoarcem. Mai multe amănunte despre lagăr eu nu mai țin minte, în afară de două lucruri: în lagărul de lângă noi erau oameni familiști, deci cu familie, lagărul ȝiganilor, care erau îmbrăcați în hainele lor, nu aveau niciun fel de însemne. Nici noi nu aveam însemne, căci însemnele le-am căpătat mai târziu. Și într-un cuvânt, era groaznic. Nu cred că e cazul să vă spun cam cum era viața în lagăr.

Viața în lagăr începea dimineața, nu aș putea să vă spun la ce oră, când se crăpa de ziuă, căci încă era întuneric. Ne încolonau în rânduri de câte cinci, căci asta era eterna poveste... rândurile de câte cinci. Lângă baracă era o curte a barăcii, iar barăcile între ele erau

despărțite cu garduri de sârmă. Gardurile de sârmă aveau o șuviță de pământ arat lângă gard, pe partea noastră și pe partea cealaltă, bineînțeles, și niște table pe care scria în germană „Atențiune! Tensiune înaltă, pericol de moarte”, deci se presupunea că sârma avea energie electrică, dar o să vă spun că nu e chiar așa, dar asta e o altă poveste. Eram deci acolo, ne încolonom, după aceea parcă vreo șase rânduri ne duceam la closet. Closetul era o altă baracă, puțin mai mică, mai scurtă, cu o construcție paralelipipedică de beton în care erau găurile de closet, în care aveai un timp prescris pentru operație, după care se spunea în germană „Abschneid”, adică „tăiați-o” și te scotea afară și te trimitea înapoi și atunci începeau să te numere. Și te numărau... poate de 20 de ori. Blocul avea o conducere, tot din deținuți, șeful, „Dumnezeul” blocului, era cel mai bătrân din bloc, dar de fapt nu era cel mai bătrân, ci de obicei era un deținut de drept comun, german, care avea o întreagă suită de „șefi”, tot cu niște băte, care te băteau, te numărau ; dacă nu stăteai destul de drept și până la el te numărau de zeci de ori. Venea în sfârșit el, număra și el rândurile, după care venea un SS-ist de un grad inferior, eu știu, la nivel de căprar, de sergent, după care venea un subofițer. În sfârșit, când se termina numărul ăsta, cam în jur de două ore, n-aș putea spune cam cât dura, dar erau cam două ore de numărare, venea *Rapportführer*, adică șeful raportului, care era de data asta un ofițer sau uneori un subofițer mai mare în grad, care iarăși te număra. După asta venea masa de dimineață, care era apă caldă, de o culoare discutabilă, ceva spre roșu acolo, probabil niște ierburi se băgau, fără zahăr, fără pâine, fără nimic. Atâta tot, după care se dădea liber, asta însemna că ai voie să te plimbi în bucata respectivă, în curticia respectivă. Spre prânz, iar începeau să numere, iar te încolonau și venea masa de prânz, care consta în niște oale gigantice cărate de alți deținuți, care se transportau deținuților care făceau parte din suita conducerii blocului, care se chema *Stube Dienst*, adică „serviciul de camere”, care erau vreo 10-12 care spălau, curățau, cărau mâncare. Ni se dădeau, la 7-8 luni câte o oală mare, unele metalice, unele ceramice, în care se băga ce era, mâncarea aia. Mâncarea aia se chema „*Dörgemüse*” și avea ca bază, ca fundament, sfecla furajeră, dar mai găseai câteodată și un sfert de bucată sau o jumătate de cartof. Era destul de consistentă, dar n-avea niciun gust, bineînțeles. Cum n-aveam linguri, asta nici nu se putea folosi, că asta numai cu lingura se putea mânca. Se dădea rândului nostru de cinci... primului i se dădea această oală, care avea dreptul la cinci sorbituri, o dădea peste cap, apoi următorul care trăgea și el cinci

sorbituri și așa mai departe. Când se termina, venea înapoi și iar cinci sorbituri fiecare... până se golea vasul. Când se golea vasul se dădea înapoi la cel de la „serviciul de camere”, care îl umplea din nou și o dădea rândului al unsprezecelea de exemplu, și tot așa până se termina rândul. Dura destul de mult și cu cât dura mai mult cu atât mai bine, că măcar aveai un sens, că tot nu aveai ce face acolo. După aceea venea apelul de seară la care de obicei ne dădea tot un ceai. Pe urmă ne băga înăuntru, unde cică dormeam.

Am fost întrebat ce făceam noi în timpul în care, de bine de rău, eram liberi. Ce țin eu minte era că la început „găteam”, dar teoretic, vorbeam despre cum am găti o mâncare. În grupuri mai mici, spuneam de exemplu că eu aș face acum o friptură cu cartofi prăjiți... Fiecare povestea că la asta mai trebuie ceapă... În general, am constatat că ăia care vorbeau mult despre mâncare mureau. Un fost coleg de-al nostru de lagăr, medic, care e tot la București acuma, mi-a și explicat fiziologic fenomenul. Ulterior mi-a povestit cineva, care are o memorie mai bună probabil ca a mea, că ne jucam niște jocuri, de exemplu capitalele țărilor,... unul spunea Austria și altul spunea Viena, iar altul spunea o altă țară dintre țările care erau pe vremea aceea și care nu mai seamănă atât cu cele care sunt acuma. Alții spuneau că ne jucam de-a compozitorii, pe piese muzicale. Nu țin minte, dar probabil că e adevărat... nu probabil, aproape sigur.

(*Nu mergeați la muncă?*) Niciun fel de muncă. În Birkenau era un lagăr care se chema „*Verteilungs und Vernichtungslager*”. „*Verteilung*” înseamnă „împărțire”, „distribuție”, „selecție”, fiecare unde merge, iar „*Vernichtung*” înseamnă „distrugere”. Apropo de limba germană, aceasta nu era o problemă pentru noi, că cei care eram de-acolo, mai ales generațiile anterioare, dar chiar și noi, toți aveam trei limbi materne: toți știam românește, ungurește și nemțește, deci limba nu era o problemă.

Asta însemna că în lagărul de la Birkenau nu se muncea, se muncea numai în lagărul de la Auschwitz. Se alegeau din când în când transporturi, dintre noi, care mergeau în altă parte, în alte lagăre. Astfel, la un moment dat, am ajuns și eu să intru într-un transport, la ideea tatălui meu, un transport de 300 de oameni. S-au căutat mecanici. Aici mi-aș permite să atrag atenția asupra ingeniozității germanilor, cum apreciau ei dacă cineva într-adevăr este mecanic și aveau la dispoziție pentru asta circa zece secunde sau cinci secunde... De unde să-ți dai seama dacă cineva e mecanic?! Ofițerul care făcea selecția era un ofițer inginer, care avea în mână un șubler, un aparat

de măsurat grosimi și-ți dădea șublerul în mână și-ți spunea „măsoară grosimea degetului mare!” Sigur că nu trebuia să spui cifra pentru că nu asta-l interesa, ci după felul după cum țineai șublerul în mână își dădea seama dacă într-adevăr ești mecanic sau nu ești mecanic. Tata chiar era mecanic, eu știam de acasă, că mai repara, mai știam cum se lucrează cu șublerul, așa că am ajuns mecanic și eu, și tatăl meu. În același transport am fost imbarcați în vagoane, dacă nu mă înșel câte 55 într-un vagon și am făcut o mică călătorie din Silezia, din sudul Poloniei actuale, până în nord-estul Franței. Călătoria a durat parcă trei-patru zile, iar data aș putea s-o spun aproape exact, pentru că atunci când am ajuns la Leipzig, ascultând o conversație între paznicii noștri, am înțeles că a avut loc debarcarea din Normandia cu două zile înainte, însemnând că asta se petrecea undeva pe la data de 8-9-10 iunie. Și am ajuns în Franța...

Dar să revin acum la lagărul de la Auschwitz. Cum arăta lagărul de la Auschwitz am aflat cu mult mai târziu, fiind într-o delegație în Polonia la Gliwice, care este în germană Gleiwitz și este localitatea unde a început cel de-al doilea război mondial. Aici este celebrul post de radio, de unde Hitler a formulat pretextul atacării Poloniei. Cu tot acest joc de întâmplări, habar nu aveam că Gliwice este granița. Aceasta se găsește la câțiva kilometri de Katowice. Această deplasare a avut loc la Institutul de Cercetări Metalurgice din localitate și la o secție a Institutului Politehnic de-acolo și eram eu împreună cu doi colegi din România neevrei, care nu au fost în lagăr, români de la Hunedoara. Am nimerit în timpul unui viscol și, în loc să stăm trei zile, cât era pe delegație, a trebuit să stăm zece zile. Iar oamenii nemaștiind ce să mai facă cu musafirii au zis: „Hai să le arătăm orașul Katowice și orașul Cracovia” și atunci ne-au arătat asta. Eu când am ajuns la Katowice i-am spus omologului meu de-acolo, Pan Vojniatsky, că aș vrea să văd lagărul de la Auschwitz. Mi-a răspuns: „Cu multă plăcere, dar să știi că e cam...” „Știu foarte bine, că am fost acolo”. Asta i-a creat automat o atitudine deosebit de reverențioasă, pentru că atunci am aflat că polonezii au un respect deosebit pentru cei care au fost în lagăr. Lângă Katowice, la circa 20 kilometri se găsește Auschwitz-ul. Am vizitat Auschwitz-ul și am constatat că eu habar nu am ce e acolo, că eu nu am fost acolo. Când i-am spus omologului meu, mi-a spus că este și Auschwitz II. Am urcat în mașină, că eram cu un microbuz, ne-am dus într-un alt lagăr, de data aceasta am văzut scris deasupra „Arbeit macht frei”, dar era închis. A intrat Vojniatski la custodele lagărului și i-a explicat că este

cu un coleg din România, care a fost închis aici, la care ăsta a fost deosebit de draguț, a deschis lagărul în mod special pentru noi. Vremea era destul de rea, chiar dacă viscolul se dusesse. Cu ocazia asta am văzut cum arăta lagărul...

Am uitat să spun, când eram în lagăr, am fost trimiși odată la curățat cartofi, într-o baracă, ce era pe linia aia despărțitoare a celor două lagăre pe unde venea trenul. Și asta e interesant de reținut și vă spun imediat de ce. Primul lucru pe care ni l-a arătat, ne-a urcat în turnul de pază al SS-ului, care era chiar deasupra porții, unde s-a întâmplat un fenomen foarte interesant cu mine, pe care n-am să-l uit niciodată. Eu nu mai țin minte tot ce mi se întâmplase, dar mi-au povestit colegii mei și anume, în turnul de pază când m-am uitat pe linia ferată și mi-am adus aminte cum am fost aduși acolo, am revăzut exact evenimentul, dar foarte exact, cu mișcările, cu doctor Mengele, cum ne-a întrebat, și mi-am revenit după aceea. Pe urmă colegii mei mi-au spus: „Moșule — că așa îmi spuneau — ai fost fantastic. La un moment ai înlemnit, te-ai făcut alb și n-ai mai spus nicio vorbă vreo două-trei minute”.

După aceea am arătat că am fost în lagăr la blocul acela care nu mai exista, care arse, fiind aruncat în aer. Într-adevăr, uitându-mă pe harta lagărului am constatat că acolo era blocul nostru, deși eu nu puteam să mă orientez, că pentru noi era vizibil doar ce era în jurul nostru. Am vizitat tot lagărul, condus de custodele lagărului, care pentru acest caz a lăsat tot frigul și mizeria și a venit cu noi peste tot și am constatat două lucruri: că pe acea clădire, unde am curățat cartofi, scrie „Clădire cu destinație necunoscută” și i-am spus că aici a fost bucătăria sau anexa bucătăriei și că paturile și blocurile care existau nu erau așezate așa cum au fost atunci. Și atunci custodele care era, mi-a spus: „Nu vă supărați, vreți să scrieți în carte...” Am scris în cartea lor de vizitatori și după câțiva ani, când am fost din nou în Polonia, într-o delegație, și am vizitat, am constatat că de data asta scria: anexa bucătăriei, că paturile erau puse invers, iar în carte scria: „Mulțumim fostului deținut, domnul Otto Adler din România, pentru că am verificat și într-adevăr așa este, cum a spus domnia sa”.

Lagărul era mult mai scurt, decât credeam noi. Noi vedeam permanent ieșind fumul ăla de carne arsă, din crematoriu, care ni se părea că era într-o pădure, că se vedeau niște pomi la o distanță de ordinul a doi-trei kilometri, dar în realitate erau numai câteva sute de metri și crematoriile erau mai încoace de pădure, nu erau în pădure.

Atunci am înțeles eu cam cum arăta lagărul, când l-am văzut, de data asta, „pe viu”.

Revin acum la întâmplările respective... Am ajuns deci în Franța, într-un sat mai mult decât târgușor, care se chema Thiel. Thiel se găsește la 17-18 km de Longville, undeva între Longville și Metz, unde era un lagăr care încă nu era gata, barăcile nu erau încă puse în picioare, era numai o singură baracă în care nu încăpeam toți și am stat câteva zile în condiții foarte proaste, dar era o diferență ca de la cer la pământ. În primul rând aici am căpătat număr și nu mai aparțineam de lagărul de la Auschwitz, aparțineam de lagărul de la Nazweila. Nu era lagărul de la Nazweila, dar aparțineam de lagărul asta. Era un lagăr de muncă în care condițiile de viață erau incomparabil mai bune decât în Auschwitz, de data asta căpătam și o bucată de pâine, mică, neagră, cu țărâțe, dar pâine. Seara, la masa de seară, se mai dădeau niște mâncăruri mai variate, în special pe bază de cartofi, nu mai era celebra sfeclă furajeră — de fapt acolo nici nu creștea — și cartoful era elementul de bază al mâncării. Foarte prost se mânca, foarte puțin, dar mult mai bine decât era dincolo. Nu mai țin minte cum am făcut rost fiecare de câte un fel de gamelă personală. Am mai avut un mare avantaj. În Franța am lucrat într-o mină de fier, de minereu de fier, la golirea minei de fier, unde ulterior s-a făcut o fabrică și veneam în contact cu oameni liberi, mineri francezi, care ne mai dădeau câte o cămașă, pe care o puteam pune sub cămașa noastră, sub formă de pulover, să nu se vadă, căci în minele de sare era foarte multă umezeală și frig, deși era vară. Ne mai dădeau câte o bucățică de pâine din aia franțuzească, niște franzele din alea lungi. Mai aflam niște știri... unde-i frontul, ce se mai aude, au mai avansat, n-au mai avansat. Am lucrat aici circa două luni, cred, în mină, după care tot în mină, dar de data asta ne-au trecut la strung. În mină s-a făcut o fabrică de avioane, bombe zburătoare, celebrele V1, pentru care făceam o piesă. Nu mai știu ce piesă era, că erau o mulțime de strunguri unul după altul, era o bandă și făceai două operații la un strung semiautomat și știu că grav era dacă greșeai și-atunci nu exista greșeală. Când la o piesă făceai o greșeală, o făceai șpan, până dispărea piesa. Aici a mers cum a mers și a fost într-adevăr partea cea mai frumoasă a lagărului, pentru că am stat în niște condiții mai bune decât înainte și după.

(V-a fost mai bine să munciți decât să stați degeaba, ca dincolo?)

Evident că da, dar munca era deosebit de grea, mai ales în mină, dar eu am reușit să fac față solicitărilor fizice, cu mâncarea. Când am

intrat în lagăr aveam 60 de kilograme și tata avea 110 kilograme, iar când am ieșit din lagăr eu aveam 29 de kilograme și tata 36 kilograme, că ne-au cântărit americanii. Așa că vă dați seama...

Frontul se apropia, iar când s-a apropiat mai tare frontul, ne-au luat și ne-au băgat iar în vagoane, ne-au transportat și de data asta la fiecare transport erau de acum morți mulți în vagoane. Cu cât transportul era mai târziu cu atât numărul de morți era mai mare.

(Cam cât ați stat acolo? Două luni?) Nu. Am stat mai mult, am stat până toamna târziu, în anul 1944. Se auzeau tunurile... Dar între timp a venit ofensiva din Ardeni și până la urmă zona respectivă a fost ocupată, mult mai târziu. Deci ne-au scos degeaba de-acolo. Noi speram să nu ne mai scoată și să vină cu semnul de blindat.

Ne-au dus lângă Stuttgart, într-un lagăr care era într-o comună care se chema Kochendorf. Vreau să spun că am fost după război acolo și nimeni nu mai știa că acolo a fost lagăr, nici unde a fost, că nu se mai vedea nicio urmă. De data asta, din 300 de oameni au murit destul de mulți, însă am fost completați cu un mare transport de ruși, prizonieri de război. Metodologia a fost aproximativ aceeași, tot așa în mină, la început la golirea minei de steril și după aceea s-au băgat strunguri și am început să muncim la strunguri. Modificarea esențială era că mina nu mai era de fier, ci era de sare, erau ocne, românește vorbind. Aici am stat în niște condiții mult mai grele, deci undeva între Auschwitz și Thiel: perioadă presărată cu niște evenimente pe care nu aș vrea să le spun acum, pentru că ar dura cam mult, dar așa, ca să vă faceți o idee, pot să relatez două evenimente care mi s-au părut mie mai emoționante și mai grave. Primul a fost că rușii erau în general prizonieri de război care făceau ceva rău: încercau să evadeze, erau obraznici în lagărele de prizonieri și erau trecuți în lagărele de concentrare. La un moment dat, trei dintre ei au încercat să evadeze, dar au fost prinși și au fost spânzurați. Era prima oară când asistam la o spânzurare și a fost un mare șoc pentru mine.

(V-au scos pe toți afară să asistați la spânzurarea rușilor?) Pe toți, trebuia să stăm până în ultima clipă, bineînțeles și toată operația a durat vreo patru ore și s-a făcut duminică, să nu trebuiască să mergem în mină. A doua chestiune a fost drumul, dus-întors, din lagăr până la mină, care dura cam o oră și jumătate. Cel puțin unul din cele două drumuri se petrecea noaptea, dacă nu chiar amândouă, că erau două schimburi, de 12 ore. Dacă mergeai în schimbul de dimineață, atunci mergeai pe întuneric și aveai șansa ca o parte din întoarcere să mai

prinzi lumină, dar dacă lucrai în schimbul de după-masă ambele drumuri erau pe întuneric.

(Cum era mai bine?) Tot pe întuneric era mai bine. Ce vreau să spun, tot legat de asta, dar foarte interesant. Mergeam, bineînțeles în celebrele rânduri de câte cinci, iar ca să nu avem probleme mergeam braț la braț toți. În afară de cei din primul rând, ultimul rând și rândul din margini, toți dormeau în timpul mersului... mergeau dormind. N-am crezut că așa ceva e posibil.

Al treilea eveniment a fost când tatăl meu s-a îmbolnăvit de celebrul edem de lagăr de care se murea. Boala evolua printr-o umflare generală, se umfla omul și murea. Tata s-a îmbolnăvit de acest edem de lagăr. A fost internat la infirmerie, unde era un medic francez, tot deținut, bineînțeles, care mi-a dat o rețetă. Zicea că, dacă am putea face rost de această rețetă, care era de trei lulele, care era un medicament, poate astfel îl vom putea scăpa. Și atunci m-am adresat printr-o serie de întâmplări foarte complicate la „Dumnezeu”, care era pentru noi deținutul șef al lagărului, un fost ofițer de carieră, un om extraordinar de dur, dar extraordinar de corect, care datorită vederilor lui antihitleriste a stat în lagăr din 1934 până în 1945. Era într-adevăr un om deosebit de serios. Acestuia i-am spus cinstit despre ce este vorba și m-a băgat într-un comando care făcea curățenie la Stuttgart, unde se bombardase. Comando înseamnă un grup de muncă. Orașul era complet distrus din cauza bombardamentelor, iar speranța mea era să găsesc un civil, dar n-am găsit niciun civil, nu era nimeni în jurul nostru, ci era o linie imaginară semnalată de câte o piatră, de câte o bucată de zid, pe care n-aveam voie s-o depășim, acolo stătea paza și dincolo a fost o stradă, căci se vedeau urmele străzii. Era prăpăd...

Am văzut un singur om care nu era nici paznic, nici deținut, ci era un tânăr de vârsta mea, în uniformă de Hitlerjugend, adică „tineretul hitlerist”. Piatra de margine, până unde aveam voie să venim, era un bolovan mare, căzut probabil dintr-o clădire. Eu m-am dus acolo, m-am făcut că-mi leg șireturile, am pus rețeta pe piatră, am pus o piatră mai mică pe rețetă și i-am arătat tânărului. El nu a schițat niciun gest, ci a rămas acolo. Speranța mea era aproape nulă. Pentru un tânăr de 15-16 ani câți avea, care a crescut în hitlerism, căci el în 1933 avea 4-5 ani, deci toată viața lui practic a petrecut-o în hitlerism, noi care eram în uniformă vărgată cu triunghi roșu și triunghi galben, deci evreii, dușmanii cei mai mari ai germanilor, reprezentam ceva odios. Iată însă că a doua zi a adus medicamentul. Ridicarea

medicamentului m-a costat un glonte în piatră, că piatra era puțin mai încolo de data asta, a doua zi, decât fusese linia imaginară. M-am dus iară să-mi leg șireturile și un mare bandit, care era un african din Africa, a tras cu arma în piatră, iar din piatră mi-au intrat schije în picior și astăzi le mai port urma. Dar nu asta are importanță, important e că am găsit medicamentul, iar tata într-adevăr a scăpat și a murit în 1959.

(Cum se numea șeful lagărului de care vorbești?) Nu mai țin minte, dar a avut un sfârșit absolut sinistru. Acest om extraordinar, care a fost în lagăr pentru că era un dușman al regimului hitlerist... În ultima perioadă a lagărului, toți foștii ofițeri și soldați, toți nemții apti de arme din lagăr au fost trimiși în așa-zisele Strafbatallione, care înseamnă „batalioane de pedeapsă”. În aceste Strafbatallione, într-o zi ne-am trezit că șeful nostru de lagăr a apărut într-o uniformă militară, cu ac gros la gât, care seamăna oarecum cu uniforma SS și s-a dus pe front să lupte pentru Hitler. Mi s-a părut ceva îngrozitor. Nu știu dacă a mai scăpat cu viață sau nu, dar, după ce a stat în lagăr zece ani de zile, a trebuit să lupte pentru Hitler, ceea ce era absolut sinistru. Frontul s-a apropiat și de aici ne-au băgat iarăși în vagoane și ne-a dus la Dachau.

La Dachau regimul a fost exact ca la Auschwitz, fără muncă, într-o baracă, tot așa în perioada asta, țin minte exact cum era cu baia, pentru că așteptam tot timpul să vină gazele. Între timp ne educase lagărul, știam ce-i aia, ce sunt selecțiile, ce e gazarea, că mama în lagăr a fost gazată în prima zi. Mama a fost selectată în prima zi și gazată. În acest lagăr am stat relativ puțin. Am ajuns aici parcă pe 17 martie, dacă nu mă înșel, și am stat până prin 20 și ceva aprilie, când s-a făcut transportul de evrei, care urmau să fie executați într-o vale lângă Seefeld, care este aproape de frontiera cu Austria. Nu era frontieră pe vremea aia. Printr-un joc de întâmplări am ajuns prea târziu, că rușii ocupaseră alimentarea electrică a liniei ferate și nu mai aveau trenuri. La Seefeld, primarul și conducerea orașului au făcut urât, ca să nu-i omoare acolo pe evrei, ca atunci când vin eliberatorii să nu-i prindă cu cadavrele. Ne-au dus lângă Garmisch-Partenkirchen, într-o pădure, unde am stat încă o noapte. Dimineața când ne-am trezit erau trupele americane, care ne-au adunat și ne-au dus în oraș, în niște cazarme ale organizației Todt, care e un fel de armată de geniști. Erau niște barăci foarte civilizate, niște cazarme cu etaje, unde am fost în așa-zisele DPK, „Displaced Personal Camp”. Aici erau persoanele strămutate și

cu care nu se știa ce să se facă. La început, de fapt tot timpul, lagărul a fost sub comandă militară — era păzit de armată —, nu puteai ieși fără bilet de voie, dar la început cred că și conducerea lagărului era militară, dar după aceea a venit o grupă de la U.N.R.A., care era o organizație de caritate militară, a celor care au suferit de pe urma războiului. Eu am dus-o aici foarte bine, pentru că aveau nevoie de cineva care să știe bine cât mai multe limbi, în primul rând engleza și germana bineînțeles și eu eram interpretul lagărului. Lagărul la început a avut drept comandant pe maiorul Plumer, un maior american foarte isteț, foarte simpatic, și, după aceea, când comanda a trecut la acest U.N.R.A., a fost tot un american, Bruckner. Am dus-o foarte civilizată aici, ne-au făcut rost de îmbrăcăminte, aveam uniformă fără însemne. Ceilalți au căpătat îmbrăcăminte colectată de la populația germană, iar eu, ținând seama că eram cineva acolo, aveam uniformă militară, dar fără însemne, fără niciun fel de însemne, ci pantaloni și o cămașă, cum sunt uniforme militare, bocanci din aceia cum poartă armata americană. Nu știu dacă mai poartă și acum cum purta pe vremea aceea.

Am stat aici până când am venit acasă. În 26 octombrie 1945 am venit acasă.

(Am înțeles, din ce mi-ai spus înainte de interviu, că ai dat mâna și cu Eisenhower.) Da! Eu eram în anticamera comandantului lagărului și, la un moment dat, s-a deschis ușa, fără să întrebe, fără să bată, fără nimic, au intrat doi munți de oameni cu M.P., „Military Police”, adică Poliția Militară. M-au ridicat în picioare, a intrat după aceea un ofițer tânăr, tot cu M.P., care m-a căutat să vadă dacă nu am arme și a spus că-s *clean*, adică curat, după care a intrat un general cu foarte multe stele și cu încă doi ofițeri. Au intrat fără să-mi ceară voie, fără să anunțe, au intrat în birou, era o vizită inopinată. În biroul maiorului Plumer au stat cinci minute cred, după care m-a chemat maiorul. Generalul a dat mâna cu mine, m-am prezentat, am spus cum mă cheamă, m-a întrebat cum a fost în lagăr și i-am spus că foarte greu. M-a întrebat dacă acum avem toate condițiile care ne trebuie, de unde sunt. I-am spus că avem toate condițiile, că trăim în niște condiții civilizate. Mi-a zis că a auzit pe-aici că sunt dificultăți. „Da”, zic, pentru unul care a trăit liber înainte de asta, dar pentru noi asta este raiul față de ce a fost. Mi-a dorit succes în viață și a plecat. *(Cum arăta?)* Era un tip mai înalt decât sunt eu acum, că eu aveam aceeași înălțime și atunci; era bine făcut, zdravăn, nu avea cască în cap, era cu caschetă. Toți erau cu căști, dar el era cu caschetă, că era imediat după

război. Nu am numărat eu stelele de pe umărul lui, dar știu că avea foarte multe stele pe umăr și asta m-a impresionat. N-avea armă la el, nu purta pistol.

Acesta a plecat, eu n-am mai intrat înăuntru dacă nu m-a chemat, dar după câteva minute m-a chemat și mi-a spus unul dintre ei că acesta era marele Ike, asta era porecla lui. Zic „Cine-i Ike?”, că eu habar n-aveam, dar ei știau toți că-i Dwight Eisenhower, comandantul suprem al trupelor expediționare și așa am aflat. I-am spus tatei, iar tata a spus: „Gata, nu te speli pe mâini cel puțin o săptămână!” Dwight Eisenhower, viitorul președinte, care și atunci era o personalitate, poate chiar mai puternică decât un președinte.

Am mai făcut cunoștință cu încă un general, tot așa cu foarte multe stele, dar nu avea decât două sau trei, parcă. Era interesant că avea două pistoale, căci pe timpul războiului ofițerii americani purtau armele cum le venea, nu era o regulă cum era la noi, că trebuie să porți pe stânga, sau la nemți pe dreapta, ci puneau pistolul unde-i venea lui. Ăsta era cu două pistoale de cowboy, din alea cu mânerul de sidef. Unde eram noi, era armata a șaptea și am văzut că ăsta-i de la armata a treia și am întrebat cine-i acela. Păi ăsta-i marele John D. Patton, comandantul armatei a treia. După câteva săptămâni sau chiar luni, nu mai țin minte exact, a avut un accident de mașină și a murit. A fost unul dintre cei mai mari generali.

De data acesta de la distanță, că nu am apucat să dau mâna cu el, l-am văzut și pe Omar Bradley, care era comandantul trupelor americane. Eisenhower era pentru toate trupele aliate, dar acesta era doar pentru trupele americane. A murit recent, la o vârstă matusalemică. Era un tip foarte distins, dur, dar intelectual, așa, cu ochelari. Astea au fost personalitățile mai deosebite.

Să mai spun încă ceva... În lagăr la Dachau, unde eram eu, cu două barăci dincolo de noi, mi-au arătat colegii care erau mai vechi aici, era un domn care era Leon Blum, fostul prim-ministru al Franței.

Am mai întâlnit încă o personalitate deosebită. La Garmisch-Partenkirchen, stând în birou, la un moment dat am primit un telefon, din oraș, de la comandamentul garnizoanei cum ar veni, adică a orașului militar, să vin imediat, să iau o mașină să vin acolo. M-am urcat într-un Jeep cu cei de la pază, m-am dus acolo și ce se întâmplase: niște foști deținuți l-au descoperit într-o vilă din Garmisch-Partenkirchen pe Sztójay Döme, prim ministru al Ungariei în perioada deportărilor. L-au prins, l-au arestat și m-au chemat pe mine, dacă era nevoie să interpretez acolo, dar probabil că s-au

descurcat cu ăia care erau acolo, eu n-am apucat să-l văd decât atunci când l-au scos de-acolo și l-au băgat în mașină.(...)

Am ajuns acasă pe 26 octombrie 1945, în Cluj. La Cluj am stat câteva săptămâni până cât de cât mi-am revenit. (*Dumneavoastră cu tatăl?*) Eu cu tata, da. Eu știam de fapt, dar nu i-am spus tatei, că mama a murit. Am găsit un unchi de-al meu acolo, o mătușă de-a mea, care fusese și ea în lagăr, căci de la ea am aflat de mama, că fusese cu mama împreună. Fusesem în același vagon când am mers la Auschwitz. Mătușa aceasta mi-a spus că mama a mers la stânga, stânga însemnând gazarea. Am văzut și camerele de gazare cu ocazia vizitelor mele la Birkenau, care acuma se cheamă Bzezinka, pe nume polonez, că m-am uitat la tabla aia de intrare în oraș, în sat, un târgușor mai mult.

Mi-am dat examenele de clasa a șasea... examene foarte grele, adică erau niște examene din astea pentru cei care veneau din lagăre, din închisori. Am intrat în clasa a șaptea.

(*Cam un an și ceva ați stat în lagăr?*) Nu. Un an cu ghetou cu tot, un an fix. Am fost băgat în lagăr la 1 mai și am fost eliberat la 1 mai dimineța. Un an fix. Deci, am dat examenele de clasa a șasea și am intrat în clasa a șaptea la Seminarul Pedagogic Universitar. Spre sfârșitul anului au refăcut vechiul Liceu evreiesc, care nu mai avea aceeași valoare, că nu mai erau cadrele didactice astea extraordinare, căci muriseră, majoritatea lor, și cei care mai trăiau nici nu mai erau în Cluj probabil, că, dacă au scăpat, s-au dus acasă de unde erau. Am făcut acolo clasa a opta de liceu, am dat bacalaureatul, am avut serviciu un an și ceva, după care am venit la București unde era tatăl meu, care lucra aici și m-am înscris la Institutul Politehnic.

Am terminat Institutul Politehnic în 1954, am ieșit inginer, cu o mică întrerupere de un an de zile, în care printr-un joc de întâmplări n-am fost repartizat cum trebuia. De fapt ce se întâmplase... Era Festivalul tineretului și al studenților și am lucrat la acest festival al tineretului și al studenților, când eram în ultimul an de facultate, ca interpret la delegația engleză și nu am făcut armata. Nefăcând armata a trebuit să fac ulterior armata. Un an de zile am lucrat în altă parte, la o întreprindere, la un trust de construcții, după aceea am trecut la Politehnică și am lucrat cu funcția de bază în Politehnică, fiind cadru didactic, șef de lucrări, până în 1961. Când am plecat eram șef de lucrări, dar ulterior am ajuns conferențiar. Din 1961 am trecut la un Institut de Cercetări Metalurgice, astfel că între 1961 și 1992 am avut în paralel două servicii, și la Politehnică, și la acest Institut de

Cercetări. Am ajuns la Politehnică conferențiar, iar la Institutul de Cercetări am ajuns cercetător principal, de gradul I, care era echivalent cu profesor, șeful unui laborator ulterior, consilier și în 1991-1992 am ieșit la pensie, dar am continuat să lucrez, ca pensionar. La Politehnică am continuat să lucrez până în 1996. M-am ocupat toată viața de energetică și de protecția mediului și am făcut în general lucrări de cercetare și lucrări științifice. Am scris o grămadă de cărți, numai de specialitate, poate sute de lucrări.

M-am căsătorit în 1952, pe 18 mai. Soția mea se numea Lolita, fiind de meserie profesor de psihologie. Când ne-am căsătorit eram studenți. Anul trecut am împlinit 50 de ani de la căsătorie, iar după 50 de ani și opt zile a murit. A fost o femeie absolut excepțională și ca om, și ca mamă, și ca gospodină, și mai ales ca profesionistă. A fost autoarea a numeroase manuale și a avut o carieră foarte frumoasă. Un om absolut extraordinar a fost și am avut mare noroc, dar ghinion a fost numai că s-a dus. Am doi copii, cel mic se numește Alin și cea mare, Serena, e doctor inginer în energetică și este directoarea unei întreprinderi româno-americane care se ocupă tot de mediu. Viața la Politehnică i-a fost foarte grea, pentru că toți profesorii pe care-i avea au fost foști studenți sau foști colegi de-ai mei și când ajungea la examen o întrebau: „Adler Serena, tu ești rudă cu Otto Adler?” „Da”. „Ce rudă?” „E tatăl meu”. „O, de la tine avem alte pretenții...” și pretențiile erau mult mai mari decât la alții, dar s-a descurcat bine. Și mai am un nepotel care are 22 de ani și termină anul acesta Facultatea de Drept. El se numește Victor Marcusohn.

Pe scurt asta a fost viața mea.

Câteva completări să aduc, mai ales privind viața postbelică... Am avut oroare de foarte multe lucruri, dar în primul rând de politică, dar asta nu înseamnă că nu am avut niște păreri. Am început prin a avea păreri de stânga, atât de stânga, încât la un moment am fost și U.T.M.-ist, dar mai mult decât atât, am fost și în comitetul de U.T.M. pe Facultatea de Mecanică, de unde mi se trage greața față de politică. Asta pentru că, la una dintre „devierile politice”, care erau periodice, am constatat cum sunt dați afară colegi de-ai mei, pentru care nu exista absolut niciun motiv să fie dați afară. Cel mai sărac coleg de-al meu din an, căruia i se zicea „chiaburul”, tocmai din cauza sărăciei lui, a fost dat afara din U.T.M. și din cămin și era cât pe-acum să piardă facultatea. A terminat până la urmă și a ajuns ministru. A fost dat afară din toate astea pentru că au spus, dacă poporul i-a dat

numele ăsta, se înțelege că a fost chiabur. Încercam să explic: „Măi tovarăși, omul ăsta e cel mai sărac de la noi din an. Tatăl său are două hectare de pământ și unsprezece copii”. „Tovarășe, știe poporul ce-a spus...”. Și-atunci mi s-a făcut greață și niciodată nu m-a mai interesat politica.

Am avut însă, fără să vreau, ocazia să cunosc foarte multe personalități, pentru că, la un moment dat, în carieră urci niște trepte, mai ales dacă ești legat de o specialitate destul de dificilă, ești pus să vii în contact cu miniștri. Am cunoscut foarte multe personalități interesante ale epocii postbelice, cum ar fi o grămadă de miniștri, în special toți miniștrii metalurgiei dintre anii 1960 și 1990 și ceva, prim — miniștri...

(Dați-mi niște nume.) La noi la minister a fost ministrul Marinescu, a fost Agathie, au fost personaje destul de interesante, despre care s-ar putea vorbi multe. A fost o epocă în care istoria orală ar fi avut o mare importanță. România a trecut, din punct de vedere economic și industrial, pentru că asta știu eu mai bine (din punct de vedere politic, mai puțin), prin diverse epoci. A fost o epocă în care sarcinile aberante care veneau de la conducerea de stat și de partid, chiar și înaintea lui Ceaușescu, ajungeau la niște miniștri și chiar miniștrii, în unele cazuri, erau niște meseriași onești, care încercau să elimine ceea ce era foarte absurd și putea fi scurtcircuitat. De la ei ajungea la treapta a doua, care erau miniștrii adjuncți și directorii generali, care erau toți meseriași. Unii dintre ei erau simpli ariviști, care spuneau „Da, să trăiți!”, de fapt toți spuneau așa, dar ăștia chiar și făceau ce scria acolo. Unii spuneau „Da, să trăiți!” și mai atenuau alte prostii care erau acolo, adică aplicau într-un mod care era mai aproape de necesitățile domeniului în care erau. Foarte mulți erau din ăștia, să știți de la mine. Într-un sens au făcut un bine, într-un sens au făcut mai rău. Au făcut bine pentru că oamenii au resimțit mai târziu sărăcia care a venit în ultimii ani de comunism. Au fost epoci în care se trăia mai bine. Rău au făcut că, dacă șandramaua cădea din cauza prostiei șefilor, dacă se dădăma economic mai repede țara, poate scăpam mai repede de ei. Deci e greu de spus, dar, din punct de vedere uman, și-au făcut datoria cu cele mai frumoase sentimente și cu pricepere. Din punct de vedere istoric este greu de apreciat dacă a fost bine sau rău.

Treptat oamenii de partid, tovarășii ăia „de nădejde”, care veneau numai pe linie de partid, au căpătat o pondere din ce în ce mai mare. Au ocupat rândul doi, pe urmă au căpătat și rândul trei, pe urmă ăia care din greșeală au rămas nu mai aveau curaj să mai

contrazică și a apărut marele faliment economic al anilor '80. Dar chiar și printre ăștia mai erau oameni care nu erau chiar așa de negri. Să dau un exemplu: la Ministerul metalurgiei de care eu eram legat, pentru că am lucrat la Institutul de Cercetări Metalurgice atâția ani de zile, unde în problemele de energie eram un fel de consilier general al ministrului. Deci lucram în Institutul de Cercetări, dar pe vremea aia nu aveau voie să aibă consilieri, cum au acum. Acolo, cu problemele astea de energie se ocupa un inginer și un om de o mare inteligență, un om deosebit, pe numele de Iginio Pavone. A murit de câțiva ani buni, înainte de Revoluție. Acesta era un stâlp al ălor care mai îndreptau prostiile; era un ministru adjunct care se ocupa de această latură, mecanic șef, energie, probleme de acest fel. La un moment dat a fost înlocuit cu un activist de partid, sută la sută activist de partid, prototipul activistului de partid, Tulai. Tovarășul Tulai nu știu dacă avea opt clase primare, dar avea tot felul de școli de partid. Fusese secretar de partid, dacă nu mă înșel, la Sălaj, prim-secretar. Când a venit ăsta, am zis „Fraților, s-a dus, nu mai avem nicio speranță! Toate prostiile se aplică exact”. Ei, însă acest om era deosebit. Făcea următorul lucru: când era o problemă pe care nu o pricepea, și majoritatea problemelor nu le pricepea, că el era un om exclusiv politic... Noi aveam trei domenii de activitate: partea mai teoretică, partea primară, deci sectorul furnale, oțelării, elaborarea metalului și a doua parte era o primă prelucrare a metalului, laminoare în special. Erau două institute de proiectări. Specialistul la sectorul primar era Covalski, la sectorul secundar era Stoian. În sfârșit era institutul nostru, iar cel care se ocupa de energie trebuia să știe de toate și ăsta eram eu. Omul ăsta ne chema separat pe fiecare, ne spunea care este problema și spunea ca până mâine să îi prezinți cum trebuie rezolvată problema asta. Ne chema separat pe toți trei, pune cap la cap ce am spus noi și alegea soluția. Chiar și între proștii ăștia se găseau oameni deștepți, cu intenții frumoase. Nu tot ce este negru este negru și, mai ales, nu tot ce e alb e alb. Oamenii sunt „gri”, au părți bune, au părți proaste, sigur că sunt unii la care predomină negrul și alții la care predomină albul. Sigur că partea strict politică a regimului trecut era odioasă, absolut odioasă. Exemplul pe care l-am dat cu manifestația de la Cluj arată acest lucru, iar sărăcia în care am trăit arată și mai mult, împilarea în care am trăit arată de asemenea mai mult, dar existau foarte mulți oameni capabili și de bine, care, până la o anumită limită, de la care începeau să fie periculoși, făceau ce puteau ei să facă, pentru această țară. Din păcate, acum avem unii oameni foarte

capabili, care fac din contră, adică nu-i interesează decât persoana lor. Nu zic acumă că pe aceia nu-i interesa persoana lor. Sigur că una era să stai la coadă la brânză și alta era să iei de pe circuitul demnitarilor brânza adusă acasă. Dar câștigurile lor nu erau proporționale cu ale ăstora. Mă rog, așa se scrie istoria. Eu nu am fost niciodată membru de partid.

(Ați avut probleme cu securitatea?) Am avut! Sigur că am avut probleme! *(Din ce cauză?)* Ce se întâmpla... Accidentele importante erau anchetate de niște comisii, iar din comisiile astea făceau parte specialiști și securiști și atunci era destul de greu să lucrezi, că niciodată nu știai când te acuză. Am avut și niște reclamații, de exemplu am avut la un moment dat o invenție foarte bună, una dintre cele mai bune pe care le-am făcut, pe care am aplicat-o la o uzină. Am aflat la câțiva ani după aceea că am fost denunțat ca plătit de anglo-americiani, că vreau să distrug uzina respectivă cu propunerea pe care am făcut-o, care s-a și aplicat și care și astăzi funcționează și cu rezultate foarte bune. Această chestiune a ajuns la Drăghici, care era ministru de interne, care l-a chemat pe directorul meu de atunci și i-a spus: „Măi, tu ai niște criminali plătiți”. „Care tovarășe, care? Fii serios. E imposibil așa ceva, că e om serios, un meseriaș”. Am aflat după trei ani de zile că a fost anchetat, o bună perioadă de vreme, pentru treaba asta. Dar din fericire nu am resimțit pe pielea mea, doar așa ca o curiozitate, oarecum mi-a trecut pe lângă ochi, pe lângă mine a trecut glonte.

Au fost multe chestii de genul asta, pe urmă le-am aflat, nu pe toate, dar am aflat tot felul de chestii. Așa a fost să fie și să dea Dumnezeu să nu mai fie, deși din păcate mai sunt încă foarte multe lucruri care nu sunt în regulă. Ceea ce mi se pare mie dureros e că cele care nu sunt în regulă vizează interese strict personale. Pe vremea aceea oamenii, unii dintre ei, credeau că fac bine. Sigur că erau tâmpiți și făceau numai rele, căci și drumul spre iad e pavat cu bune intenții, dar unii dintre ei mai credeau că fac și bine. Acuma însă nu mai e nici măcar așa.

(Să revenim la perioada când ați fost în lagăr... Copiii erau duși în lagăr? Ce se întâmpla cu ei?) E o întrebare foarte interesantă. Nu exista niciun fel de discriminare, ci absolut toată lumea care era evreiască a fost trimisă în lagăr. Au existat câteva excepții: unii care au apucat să fugă la Budapesta, pentru că în Budapesta nu erau cunoscuți și fiind oraș mare se mai strecurau; erau unii care au fost ascunși de către neevrei, români sau unguri, localnici, în special la țară; unii care au reușit să

treacă în România, să-și facă rost de acte și să ajungă undeva, dar, ca principiu general, toată lumea intra în lagăr. Toate fetele și femeile, începând de la fetița de la sân și terminând cu o domnișoară, mergeau pe partea stânga a trenului. Asta nu însemna încă nimic, dar, după ce treceau înainte, toți care aveau copii mai mici de 15-16 ani, la fetițe limita de vârstă parcă era 15 ani, mergeau la gazare, și mama și copilul. La băieți era aceeași regulă, dar la 17 ani. Asta am aflat după aceea, că nu știam atunci. Vreau să spun că nu exista niciun fel de excepție, toți trebuiau să treacă acolo și nu exista o motivație că trimitem în lagăr pentru că.... Toți care erau evrei plecau în lagăr. Că unii puteau să scape prin diverse tertipuri, asta-i o altă mănăcare de pește, dar, în principiu, pe toți ne imbarcau și plecam în lagăr, copil, bătrân... Bătrânii, care nu erau bătrâni, cum era de exemplu mama, care nu era bătrână, căci avea 42 de ani, dar fusese bolnavă, căci ghetoul și transportul acela îngrozitor au adus-o într-o stare de slăbiciune, încât a fost catalogată din prima clipă ca incapabilă să muncească. Era și o femeie subțirică, frumușică și cu toate astea au prăpădit-o și n-au întrebat-o nici câți ani are. Mi-a povestit mătușă-mea, care era lângă ea, că n-au întrebat-o nimic, ci au trimis-o direct la stânga. Deci toți care păreau ca vârstă și ca stare fizică incapabili să muncească și toți cei tineri erau executați. Ceilalți mai apucau să trăiască. Majoritatea mureau în lagăr, dar atunci periodic, la lagărele mari, deci cum ar veni lagărul de la Auschwitz, nu de la Birkenau, ci la Auschwitz, unde se muncea, erau periodic selecții, în care cei slabi, prăpădiți, căroră li se zicea „musulmani”, erau trimiși la gazare. Eu am fost la o singură selecție, în afară de prima, dar încă eram în stare bună. Dacă ar fi fost o selecție ca asta, de exemplu, când am ajuns la Dachau, categoric nu mai treceam peste ea.

(Deținuții cum se înțelegeau între ei? Erău informatori printre ei?) Cum să nu. Erău niște categorii și în covârșitoare majoritate erău egali și nu-și făceau rău unul altuia, din contră, uneori chiar se ajutau dacă eră nevoie. Erău cărați, erău ajutați. Asta se referă la 85 la sută dintre noi. Mai erău încă vreo 5 la sută care ne ridicau probleme, dar nu din vina lor. De exemplu, paturile erău cu etaje și oamenii mai în vârstă, noaptea, nemâncați, mai urinau pe ei și curgea pe tine. Ei, ăștia erău oarecum maziliți. Existau, tot în categoria asta de 5 la sută, hoți. Puteți spune: „Dar ce puteau să fure?” Păi, când căpătau rația aia de pâine, care eră o felie „groasă” cât o brichetă, o tăiau în bucățele și o mâncau. Eu o mâncau pe loc, așa că de la mine nu se putea fura pâine, dar ăilalți o țineau, o tăiau și o păstrău. Furtul de pâine eră cea

mai mare crimă, dar din păcate nu se putea pedepsi, nu aveam cum să pedepsim noi, deținuții. Poate că în altă parte se pedepsea, dar la noi nu se pedepsea. În sfârșit veneau ăia 10 la sută, care ajungeau în funcții de conducere. Funcțiile de conducere erau următoarele: funcția cea mai mică era *Vorarbeiter*, adică șef de echipă, după care urma *Capo*, care era un fel de supraveghetor, dar se referea numai la comandoul la care era el și avea ca sarcină ca toată lumea să respecte consemnele și să muncească pe rupte. Un comando putea să aibă și 20 de oameni, dar putea să aibă și 200. Toți ăștia aveau o bandă galbenă pe mâna stângă pe care scria funcția respectivă. Acești *Capo* erau numeric cei mai mulți, dar și cei mai răi. Ei, în afară de asta, mai aveau ca însemn o bâta. După aceea era *Obercapo*. Când aveai un comando, să zicem de 200 de oameni, care mergeau undeva, avea patru *Capo* și un *Obercapo*. În lagăr, pe blocul tău, era așa-zisul *Stube Dienst*, de care am mai pomenit. Țsta era serviciul de cameră, care nu aveau teoretic niciun drept, dar practic puteau să te bată și ăia, căci erau mai mulți decât noi, nu ca număr, ci mai mulți ca poziție. După aceea venea *Schreiber*, adică scribul, care făcea tabelele de câte porții trebuie, de nu știu ce, că nu am văzut niciodată ce face unul ca ăsta. După el venea *Blockältester*-ul. Peste tot lagărul exista un *Schreiber*, care era contabilul cum ar veni, și *Lagerältester*-ul. De obicei toți aceștia aveau drept de viață și de moarte asupra ta și tot ce era sub ei puteau să omoare fără să zică nimeni nimic. Funcțiile astea aveau, unele dintre ele, similarul lor și pe partea de pază, numai că în loc de *Ältester* se zicea *Führer*. Cel mai mare era *Lagerführer*, al doilea în grad era *Rapportführer*, cel care ținea contabilitatea și pe urmă celelalte grade, nu le știu. Dacă *Lagerältester* era „Dumnezeu” pentru mine, mă întreb ce era *Lagerführer*-ul. Pot să spun însă că la Auschwitz n-am văzut *Lagerführer*, n-am văzut nici măcar unul mai mic de *Lagerführer*, dar la Thiel și Kochendorf, acolo vedeam des *Lagerführer*-ul, care era un plutonier major SS, deci nu era un ofițer. „Dumnezeu” era o mică glumă față de ei; ăla era pentru noi „Ober Dumnezeu”. Unii dintre ei erau oameni corecți, dar foarte puțini, iar unii dintre ei erau niște călăi. În privința pazei, cei din SS, în general erau foarte duri, poate că unii numai de frică să nu fie raportați că-s prea blânzi, poate, dar toți erau o apă și-un pământ. Cei de la Derma erau de două categorii, în primul rând că ăștia nu existau decât în lagărele de muncă. Erau foști răniți de război, la care medicul spunea că nu mai e cazul să fie trimiși pe front și atunci făceau acest serviciu, de pază a lagărului. La noi, în lagărele în care am fost eu, baza acestora era în special *luftwaffe*, de la

aviație, și între ăștia erau oameni răi, dar și oameni cumsecade. Era însă unul, căruia noi îi ziceam *Bruta*, care avea o figură specifică, de criminal odios, dar prima oară când am ajuns cu el în comando și era *Komandoführer*, că era caporal, ne dădea cioturile de la țigări și ne dădea și câte o bucată de pâine. Această brută ne spunea „La mai odihniți-vă!”, iar băieții simpatici, distinși, ne băteau până ne omorau. Țsta era cel mai cumsecade paznic pe care l-am avut noi în lagăr. Nu pot fi judecați oamenii numai după față și nu pot fi judecați numai după proveniența lor, căci, de exemplu, tânărul hitlerist l-a salvat pe tata. De aceea spun, e foarte greu să pui niște verdicte. Nu se pot da, căci sunt foarte periculoase. Pot să spun însă că pentru mine a fost cea mai formidabilă școală a vieții.

(*V-ați făcut prieteni acolo?*) Da, sigur, și cu foarte mulți sunt și acum prieten. De exemplu, la liceul de care am povestit, care era absolut extraordinar, nu găsesc nicio comparație pentru nivelul la care era liceul evreiesc din Cluj... Am avut un grup de șase prieteni care se chema „grădinița”, și printr-un joc de întâmplări, mai trăiesc toți șase, deși toți șase au fost în lagăr. (*Au fost cu dumneavoastră în lagăr?*) Nu, în diverse lagăre, nu cu mine, depinde unde te-a prins repartitia. Interesant este că noi nu reprezentam niște cazuri cu totul particulare, deși unul dintre ei era „elevul minune”, dar aproape toți au fost profesori universitari. Didi este și acuma profesor universitar de psihologie și mare om de știință; Roby a fost profesor universitar la A.S.E.; Cryesler a fost conferențiar la Academia Militară, iar la 30 de ani era conferențiar în matematică. Practic toți au fost în învățământul superior.

(*Ați spus că reveniți, la curățatul cartofilor, la clădirea aceea...*) Acea clădire nu se știa la ce servea. De fapt noi nu curățam cartofi, că nu erau cartofi, ci doar se chema *Kartoffeln-scherer-comando*, adică comando de curățat cartofi, dar nu curățam cartofi, că era numai sfeclă furajeră, dar așa se chema numai pe hârtie, că de fapt era sfeclă furajeră.

(*Exista solidaritate între deținuți?*) În general, da, în afară de cei 10-15 la sută care se izolau singuri.

Acum încă ceva pot să mai spun, care erau categoriile ce erau în lagăr și care se cunoșteau după emblema pe care o aveau la piept. Fiecare categorie avea câte un însemn. Un triunghi cu baza mică în sus, deci un triunghi isoscel cum ar veni, însemna politic. În interior scria o literă care însemna proveniența. La nemți nu scria nimic, la polonezi era un „P”, la francezi era un „F”, iar la cei care erau din Ungaria era un „U”. Aceia care aveau un triunghi cu vârful în sus erau

foști militari de carieră. Aceia care aveau triunghiul cu vârful în jos erau criminali de drept comun, care la terminarea închisorii erau considerați periculoși pentru societate și trebuiau trimiși în lagăr de concentrare. Dacă aveau triunghiul cu vârful în sus erau criminali care aveau niște crime deosebit de grave. Cei care aveau triunghiul negru cu vârful în jos erau piața neagră, iar dacă vârful era în sus, atuncia erau cei care erau acuzați de sabotaj, iar aceia cu roz erau homosexuali, care și ei erau puși la index. La evrei, la început au existat două triunghiuri: un triunghi politic și un triunghi cu vârful în sus, galben, sub asta, care forma steaua lui David. Pe urmă, din economie de materiale, se puneau deasupra bazei de sus numai o dungă galbenă. Cam asta erau categoriile.

Cei care erau din motive religioase, deci foarte mulți catolici, în special preoți, iehoviști, erau considerați politici simpli. Erau ca orice politic, adică nu aveau însemn special.

(Ați fost în Israel?) Cum să nu! *(Cum vi s-a părut?)* Israelul este o țară absolut excepțională și cine nu a fost acolo nu poate să înțeleagă ce este acolo. Sigur că eu am nimerit întâmplător, într-o perioadă în care (eu am stat acolo vreo două-trei luni de zile) nu prea au fost atentate, numai vreo două sau trei atentate au fost, deci era o atmosferă practic liniștită. Este o țară extrem de civilizată și nu poți să faci vreo cinci centimetri să nu „calci” pe istorie vizibilă, și istorie din toate punctele de vedere, demnă de interes, în care vezi originea tuturor celor trei mari religii (și nu vorbesc acum de Asia Orientală), vorbesc de creștinism, iudaism și islamism, ceea ce este ceva absolut extraordinar, nici nu găsesc cuvinte să spun. Există o suprapunere, un fel de Turnul Babel invers. În Turnul Babel s-au amestecat limbile, dar aicea există nenumărate limbi vorbite, dar oamenii sunt foarte uniți, cu toate astea, adică este invers Turnului Babel. Limba de bază este evident limba ebraică, dar oficial mai există și limba arabă, tot ca limbă oficială. De exemplu, la noi se discută să facem inscripții în limba română, maghiară în unele comune, dar acolo nu se discută așa ceva, căci peste tot e și-n arabă, și-n ebraică, în plus e și în engleză, iar de când au venit marile migrații din Rusia, și pe rusește scrie, să le fie mai ușor. E ceva absolut extraordinar. Eu am rămas foarte impresionat de ce este acolo, plus că țara poartă acest dualism, între vechi și extrem de vechi, și ultra modern, cu o linie de separație între ele, rareori sunt suprapuse. Evident, sunt cazuri de suprapunere, dar asta este iarăși extraordinar de impresionant. Prima oară când am fost emoționat, văzând un basorelief (căci hobby-ul vieții mele a fost

istoria), a fost în clasa întâi de liceu, la „Gheorghe Barițiu”. Îmi aduc aminte că în cartea de Istorie antică exista o poză a unui basorelief, care-l arăta pe Asurbanipal, un rege al Siriei, la vânatoare de lei, cu o mulțime de săgeți. În toate cărțile apare treaba asta.

Când am fost prima oară la Berlin — eram bărbat în toata firea — și am vizitat Muzeul Pergamon, am văzut originalul acestei poze și am început să plâng. Niciodată n-am crezut că am să văd originalul acestei poze.

Ei, în Israel am avut astfel de șocuri cu miile. Lucruri de care citeam, vedeam în cărți, auzeam... Să dau un exemplu... Există filme cu Biserica Sfântului Mormânt, în care se arată o construcție sub formă de biserică, relativ mică și o coadă mare, în care stă lumea la coadă. Eu îmi imaginam că asta e Biserica Sfântului Mormânt, dar când am fost la Ierusalim și am intrat la Biserica Sfântului Mormânt, care este cea mai mare biserică pe care am văzut-o în viața mea, am văzut că sunt nouă biserici, iar în centrul Sfântului Mormânt este o capelă despre care eu am crezut că este Biserica și când am văzut că săpăturile în această biserică mare mai continuă astăzi, am rămas blocat. Nu pot să spun, este o senzație aproape indescriptibilă.

Apropo de război, să știți că Biserica Sfântului Mormânt se găsește într-un fel de piațetă, dar fiind formidabil de mare înghesuială în Ierusalimul vechi, piațeta asta este un fel de nimica toată. Nu știu ce dimensiuni are, dar e foarte mică. La 20 de metri vizavi este una dintre cele mai frumoase moschei. Religiile se împacă foarte bine acolo pe bucățica aia mică. Cel mai sfânt lucru pentru evrei este restul marelui Templu al lui Solomon, care se cheamă Zidul dinspre Apus. E gardul care desparte de marea Moschee în care Mahomed s-a ridicat la cer, călare, iar distanța trebuie să fie de 10-15 metri. E ceva nemaipomenit. Se îmbină toate istoriile și este ceva extraordinar. Celebrul Bazar oriental al Ierusalimului începe cu bazarul evreiesc, continuă cu bazarul arab, apoi continuă lateral, pe o latură, cu bazarul grecesc și pe partea cealaltă cu bazarul armenesc. Pe stradă auzi vorbindu-se douăzeci de limbi, nu ale turiștilor, ci ale locuitorilor, ale băștinașilor, care-s veniți din toată lumea. Acolo vezi foarte mulți militari, normal, că e în permanent război. Militari vezi de la negri, de culoare foarte închisă, care sunt evreii etiopieni, până la cei galbeni cu ochi mongoloizi, care vin din China. Este ceva extraordinar, absolut uluitor. Din păcate, eu am fost cu nevastă-mea de două ori, iar singur nu mai vreau să mă duc nicăieri, așa că nu știu dacă voi mai ajunge să mai văd o dată.

(Pe unde ați mai călătorit?) În foarte multe locuri! Ce s-a întâmplat?! La un moment dat, Ceaușescu a scos o hotărâre, că delegațiile oficiale nu au voie să aibă interpret, deoarece costă bani și trebuie să facem economie. „Dar atunci ce facem? Tovarășul ministru nu știe decât românește. Ce să facem?!” „Păi, foarte simplu, căutați un tovarăș care cunoaște limba respectivă, cu o funcție mai importantă, ca pe cartea de vizită să scrie 'doctor inginer sau academician', ca să se cheme că face parte din delegație, și-l folosiți ca interpret”. Ei, eu eram minunat pentru așa ceva, că eu vorbesc curent șase limbi: franceza, rusa, ebraica, maghiara, engleza și germana. Și atunci era bine cu delegațiile astea, totul elegant, frumos, dar de fapt, eu eram un simplu interpret, iar cu ocazia aceasta am văzut multe. Cele mai multe delegații le-am făcut, evident, în lagărul socialist, că nu eram suficient de bun pentru Occident, că nu eram membru de partid, dar am fost și în Occident. Cum am fost în Occident?! Ajungând prin niște comisii internaționale, expert O.N.U., am făcut câteva tururi de studii plătite de O.N.U. în Occident. Sunt expert O.N.U. în probleme de energie și protecția mediului. Așa am ajuns, de exemplu, să mă duc practic în toate lagărele în care am fost, însă nu le-am mai găsit. Am fost în Germania de Vest, am trecut și în Franța, în delegații, printre picături. Nu le-am mai găsit urma la unele. Am găsit numai urma de la Dachau și de la Auschwitz, din celelalte nu mai există nicio urmă. Am umblat deci în toate țările socialiste practic, în special în Ungaria, unde am fost nu știu de câte ori, căci practic în fiecare an mergeam, chiar de două ori, începând din '70 și ceva, când a apărut hotărârea tovarășului, căci până atunci n-am ieșit din țară. Am fost în Germania de Est, Bulgaria, Uniunea Sovietică, Polonia. Am fost în R.F.G., am fost în Franța, iar după război am fost în Israel, de data asta fără delegație, pe contul meu personal. Am umblat destul de mult și am văzut destul de multe.

(Acolo în lagăr, din ce țări erau aduși oameni?) Cel mai bun exemplu e să spun ce mi s-a întâmplat în Franța. În mina de fier de la Thiel era o linie ferată, din aia îngustă, ca la mină, cu vagonete din alea mici. În dreapta mergeau oamenii care intrau în schimb și în stânga erau cei care ieșeau din schimb. Mergeam cu tata care spunea: „Măi, există oare vreun popor în lumea asta care să nu fie reprezentat printre ăia care ies?”, că ăia care intrau eram noi, dar ăia care ieșeau îi vedeam. Zice: „Mă băiatule, dacă ai să ajungi să scăpam de-aicea, să scrii o carte despre Turnul lui Babel care exista în lagăr”, în care erau absolut toate națiunile lumii. Ce să spun, erau algerieni, din Africa, erau

sudanezi, englezi, americani nu prea am văzut, erau foști partizani suspectați, nu numai evrei, toate categoriile, sigur că da. Sigur că evreii erau peste tot, că ei reprezentau o majoritate importantă a lagărelor, dar erau și alții, sigur, erau de toate națiile. Eu americani n-am văzut, de exemplu. Am văzut foarte mulți francezi, am văzut foarte mulți polonezi, extraordinar de mulți ruși, unguri erau foarte mulți. (*Români erau?*) Cum să nu! Erau și români, sigur că da, puțini însă, n-am văzut decât foarte puțini. Era o colecție nemaipomenită.

Iar așa, ca o curiozitate, unde suntem noi acum, aceste două camere reprezintă Asociația Evreilor din România, Victime ale Holocaustului, iar clădirea de care suntem lipiți este cea mai veche Sinagogă din România. Clădirea este construită în 1846, este monument istoric și este într-adevăr o clădire impresionantă. Iar această asociație este o asociație de bătrâni, care au avut diverse probleme, în special în timpul celui de-al doilea război mondial. O parte sunt cei care au avut soarta mea, o parte sunt cei care au avut soarta domnului Beris, deci în lagărele din Transnistria, și există foarte multe categorii speciale, care au avut cele mai diverse pățanii, în închisori, în țară, pentru că erau evrei și așa mai departe; trimiși la muncă pe front, dar în orice caz, oameni care au avut de suferit. Noi avem diverse categorii de membri: categoria de bază o reprezintă cei care au fost în lagăre, iar din categoriile secundare, tot aparținând acesteia, sunt cei care au avut diverse întâmplări. În afară de asta mai avem urmașii legali, conform legislației românești, deci care pot prezenta acte că au pensii ca urmaș, și simpatizanți, care pot să fie de oriunde, însă scrie pe legitimație că e simpatizant. Asociația are două obiective: un obiectiv este ajutorarea membrilor, însă noi prin bani nu putem ajuta că nu avem. Vreau să spun, de exemplu, că eu ca președinte nu am un salariu foarte mare și mă costă aproape două milioane de lei pe lună această chestiune, că eu de obicei merg cu mașina și trebuie benzină, că oamenii sunt neplătiți, că sunt niște funcții onorifice ce facem noi aici. Dar îi ajutăm pe oameni să întocmească dosare pentru cereri de mărit pensie, pentru diverse chestii. Îi îndrumăm mai mult, căci altă posibilitate, din păcate, n-avem. Și al doilea obiectiv este memoria Holocaustului, prin care vrem să nu se uite ce s-a întâmplat, pentru a preveni să nu se mai întâmple. Noi avem și alte mijloace: scriem cărți, facem niște filme documentare, în special în perioada asta în care (și asta nu este o realizare a noastră, ci e o realizare a țării) s-au introdus două ore de istorie a Holocaustului în programele analitice ale orelor de istorie din

licee. Acuma ne chinuim să facem material documentar, să ajutăm în primul rând profesorii, care habar n-au de toată treaba asta, și-n al doilea rând elevii, dacă sunt interesați să citească. Acesta este în momentul de față obiectivul nostru numărul unu. Cam astea sunt problemele.

(Frați sau surori ați avut?) Nu, am fost singur la părinți. *(I-ați mai prins în viață pe bunicii dumneavoastră?)* I-am prins. *(Unde? Tot în Cluj erau?)* Pe bunicul meu dinspre tată l-am cunoscut foarte puțin, căci a murit în '36 când eu aveam șapte ani. A murit la Tihelu de Jos, o comună undeva în zona Bistrița, Reghin, pe acolo pe undeva. Acolo e originea familiei mele dinspre tată. L-am cunoscut pe acel bunic, căci am fost și-acolo câte-o vacanță și-mi aduc aminte bine de el. Bunica mea a murit înainte de deportări. După moartea bunicului a venit la Cluj și a stat la noi și am cunoscut-o bine de tot. Bunica din partea mamei a murit imediat după primul război mondial, deci eu n-am apucat-o, iar pe bunicul meu din partea mamei l-am cunoscut foarte bine, căci a trăit împreună cu noi de când îmi aduc eu aminte și până prin '40 și ceva, când a murit, înainte de lagăr.

(Îmi puteți spune și numele lor?) Cum să nu! Bunicul meu din partea tatălui era Adler Nuhan, iar bunica era Kohn Ida. Bunicul din partea mamei se chema Fell Mathias, iar pe bunica o chema Kraus Sali.

(Ați mai avut prieteni deportați care nu s-au mai întors?) Cum să nu! Clasa noastră a avut — deși eram sub vârsta de gazare — 33 sau 34 de băieți, din care s-au întors optsprezece. Din ăștia optsprezece mai trăiesc vreo unsprezece. Dar în general, tot liceul nostru, în momentul deportării număra 1200 de elevi, de la clasa întâi până la clasa a opta, căci fiecare avea câte două clase. Am avut întâlnirea de nu știu câți ani la Cluj, dar nu am putut să mă duc, că eram în doliu, că murise nevastă-mea și mai erau o sută rămași. Sigur că mulți au murit de moarte bună, din cauza vârstei, dar, în general, noi suntem categoria cea mai favorizată, că eram tineri cei care au mai supraviețuit, dar bătrânii au murit.

Aș mai putea da încă un indicator. Am spus că la Cluj erau circa 20.000 de evrei. Din Cluj s-au deportat 17.000 de evrei, oficial. Nu știu dacă ăsta e numărul real, dar atâta s-a comunicat. Când am venit eu acasă, în 26 octombrie 1945, eram printre ultimii care s-au întors acasă și eram înregistrat al 2.450-lea, dintre cei întorși, din 17.000. Hai să zicem că mai erau unii care nu s-au mai întors pentru că n-au vrut să se mai întoarcă. Unii au plecat în Israel, unii au plecat în America,

unii au rămas în Germania, unii aveau rude nu știu unde și s-au dus acolo. Hai să zicem că 5.000 în totalul de 20.000, deci cam un sfert.

Maghiarii reprezentau în momentul deportării cam jumătate din populație, poate chiar ceva mai mult, pentru că toate funcțiile de stat (să le zicem așa) au fost ocupate de ungurii din țara mamă. Ungurii făceau gură ca să vină maghiarii noștri acasă, frații noștri, să ne întoarcem la patria mamă. Deci proporția maghiarilor a crescut. Al doilea motiv a fost că foarte mulți români — în special intelectualitatea orașului Cluj — care nu era un oraș industrial, căci intelectualitatea era baza temeliei, a fundamentului — s-au retras, în special la Sibiu. Și Universitatea s-a dus la Sibiu și Facultatea de Teologie, ceea ce înseamnă că românii au mai scăzut față de ce au fost înainte. Așa că imediat după cedarea Ardealului, proporția era aproximativ, să zicem, 60 -70 la sută unguri și restul români. Înainte de cedarea Ardealului, populația românească era majoritară, adică ungurii reprezentau să zicem în jur de 25 -30 la sută și românii reprezentau restul. Sigur că aici e foarte greu să fac o asemenea statistică, deoarece Clujul avea circa 80.000 de locuitori la ora aceea, dar din ăștia cel puțin 10.000 nu erau locuitori permanenți. Clujul era unul din puținele orașe universitare ale țării și colecta populația universitară de pe o suprafață enormă.

Băștinașii orașului, deci nu ăia trecători, practic se compuneau din cinci etnii. Erau românii, care erau atunci majoritari, urmau oarecum la paritate evreii cu ungurii, țiganii, care erau asimilați după limbă, fie la români, fie la unguri. Exista o etnie țigănească mai numeroasă ungurească și mai puțin numeroasă românească. Și nemții reprezentau o pondere destul de însemnată. În privința limbilor care se vorbeau... Până la cedarea Ardealului, limba care se vorbea majoritar era evident limba română, dar foarte mulți români, mai bătrâni, care au apucat Austro-Ungaria, vorbeau în ungurește ca și în românește. Foarte multă intelectualitate românească vorbea foarte bine nemțește; ungurii mai puțin. Evreii aveau câteva limbi pe care le vorbeau. În general, categoria care vorbea mai mult ungurește decât românește era mai mare, căci se vorbea mai mult ungurește decât românește, că erau mulți evrei care veneau dinspre Austro-Ungaria. Aproape toți însă vorbeau și românește și erau mai puțini aceia care vorbeau numai românește. Familiile mai bigote, mai religioase, vorbeau idiș. Să zicem 60 -70 de procente din populația evreiască a orașului vorbea idiș în casă. Iar clasele astea de mijloc, cu părinți ceva mai „spălați” la cunoștințe, vorbeau curent toate patru limbile, adică

vorbeau românește, ungurește, idiș și nemțește. La noi în casă idiș nu se vorbea mult, decât atunci când am fost învățat să vorbesc idiș, deși toți știau, în afară de mine, pentru că asta era limba în care vorbeau să nu înțeleagă copilul. Dar pentru că știam destul de bine nemțește, iar limba idiș se aseamănă cu limba germană, foarte repede am început să înțeleg și nu era niciun fel de problemă, dar m-am făcut că nu înțeleg, ca să aflu toate secretele casei. Mama nu știa bine românește, ea fiind originară de undeva de lângă Oradea, dintr-o zonă ungurească, unde nu se prea vorbea românește. Ea nu știa decât foarte prost românește, dar tata vorbea foarte bine românește, el fiind dintr-un sat în care erau numai români și un singur evreu, deci el vorbea foarte bine românește. Bunicul meu a trăit majoritatea vieții la Viena și ca atare a lucrat pe vremea aceea, până în 1934, când l-au dat afară, la o societate germană importantă, de navigație. El și toți prietenii lui vorbeau deci numai în nemțește.

